

МЕДІАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Денисюк П.Д.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін

Національний університет водного господарства

та природокористування

Денисюк П.Д. Медіація в кримінальному провадженні

У статті автором досліджено інститут медіації, який набуває свого розвитку не тільки в межах цивільного, господарського судочинства, а й в кримінальному провадженні та є проявом концепції відновного правосуддя. Як підтвердження актуальності теми дослідження наведено судову статистику розгляду матеріалів кримінального провадження на підставі угод судами першої інстанції, яка підтверджує необхідність та важливість такого правового інституту.

Проаналізовані норми міжнародних нормативно-правових актів, де знайшов своє втілення інститут медіації. Також розглянуто основні положення щодо застосування угод в кримінальному процесуальному законодавстві України. Констатовано, що саме в межах угоди про примирення можливе застосування медіації.

Висловлено думку про те, що застосування відповідного правового інституту в межах кримінального провадження сприятиме прийняттю спеціального закону «Про медіацію» та проаналізовано законотворчість в цьому напрямку. Наступним кроком могло б стати внесення змін до кримінального процесуального законодавства України. При цьому потребують з'ясування ряд питань, серед яких: яким буде статус медіатора у кримінальному провадженні (його права та обов'язки, гарантії незалежності і т.д.); який процесуальний порядок проведення медіації; яка процесуальна форма завершення процедури медіації та деякі інші.

Окрема увага приділяється визначення особи, яка може бути медіатором та його правового статусу в кримінальному процесі. Розглянуто позиції науковців, які вважають, що медіаторами можуть бути прокурори, адвокати та психологи. Висловлено думку щодо здобуття такою особою спеціальної освіти та набуття відповідних знань та вмінь.

Зроблено висновок про те, що карально-репресивний підхід щодо протидії вчиненню злочинів не є достатньо ефективним, тому необхідно впроваджувати механізми альтернативних процедур врегулювання конфліктів, зокрема, медіацію. В той же час її впровадження потребує подальшого наукового осмислення та дискусії, а також політичної волі законодавця для прийняття відповідного закону та внесення змін до кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: медіація, відновне правосуддя, кримінальне провадження, інститут угод.

Denisyuk P.D. Mediation in criminal proceedings

In the article the author investigates the institute of mediation, which acquires its development not only in civil and commercial proceedings, but also in criminal proceedings and is a manifestation of the concept of restorative justice. As a confirmation of the relevance of the research topic, judicial statistics of consideration of materials of criminal proceedings on the basis of agreements by courts of first instance are given, which confirms the necessity and importance of such a legal institution.

The norms of international normative legal acts, where the institute of mediation was embodied, are analyzed. Also are considered the main provisions on the application of agreements in the criminal procedure legislation of Ukraine. It was stated that mediation is possible within the framework of the conciliation agreement.

The opinion is expressed that the application of the relevant legal institution in criminal proceedings will facilitate the adoption of a special law «Mediation» and analyzed the lawmaking in this area. The next step could be amending the criminal procedure legislation of Ukraine. Number of issues need to be clarified, including: what will be the status of a mediator in criminal proceedings (his rights and responsibilities, guarantees of independence, etc.); what is the procedural order of mediation; what is the procedural form of completion of the mediation procedure and some others.

Particular attention is paid to the definition of a person who can be a mediator and his legal status in criminal proceedings. The positions of scientists who believe that mediators can be prosecutors, lawyers and psychologists

are considered. The opinion was expressed regarding the acquisition of special education by such a person and the acquisition of relevant knowledge and skills.

It is concluded that the punitive-repressive approach to counteracting the commission of crimes is not effective enough, so it is necessary to introduce mechanisms of alternative conflict resolution procedures, in particular, mediation. At the same time, implementation of mediation requires further scientific reflection and discussion, as well as the political will of the legislator to adopt the relevant law and amend the criminal procedure legislation.

Key words: mediation, restorative justice, criminal proceedings, institute of agreements.

Постановка проблеми. Не секрет, що впродовж останнього часу відбувається зближення публічних і приватних галузей права, що призводить до виникнення нових інститутів. Одним з таких прикладів, може слугувати інститут медіації, який набуває свого розвитку не тільки в межах цивільного, господарського судочинства, а й в кримінальному провадженні. Передумовою становлення медіації, зокрема, можна розглядати норми про кримінальне провадження на підставі угод. Саме цей інститут є проявом концепції відновного правосуддя, яка стала однією з відмінних тенденцій розвитку сучасного судочинства у світі. В той же час в Україні відновне правосуддя та медіація як одна з його форм ще не набули свого розвитку, а тому потребують подальшого наукового осмислення.

Стан опрацювання. Аналіз наукових праць вітчизняних дослідників кримінального процесу в області відновного правосуддя, медіації та вивчення угод між сторонами кримінального провадження демонструє загалом високий рівень дослідження окресленої проблематики. Зокрема, нами були використані праці А. А. Арутюняна, А. І. Бородавської, М. Й. Вільгушинського, А. В. Лапкіна, М. В. Сироткіна, О. В. Старія, О. О. Яновської та інших. Водночас вітчизняною дискусійними досі залишаються питання способу закріплення медіації в кримінальному провадженні, особи медіатора та його правового статусу.

Метою статті є проаналізувати поняття медіації та визначити шляхи її впровадження в кримінальне судочинство.

Виклад основного матеріалу. Медіація в кримінальному процесі є частиною більш ширшого поняття, а саме відновного правосуддя. Як влучно зазначає А. І. Бородавка, на відміну від карального правосуддя, метою якого є покарання винуватого/ї або виправдання невинуватого/ї, метою відновного правосуддя є не покарання, а відновлення – зцілення потерпілої особи, примирення і усунення шкоди нанесеної потерпілій особі. У рамках відновного правосуддя задоволення особистих та суспільних інтересів відбувається повніше, ніж у рамках карального правосуддя. При цьому відновне правосуддя покликане не замінити офіційне правосуддя, а лише надати йому відновний характер [2, с. 74].

В межах міжнародних нормативно-правових актів інститут медіації знайшов своє втілення завдяки Рекомендації № RL99/19, прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 15 вересня 1999 р., проекту резолюції Економічної і соціальної Ради ООН рекомендованого комісією з попередження злочинів та кримінальному судочинству. Рекомендується декілька моделей (форм) відновного правосуддя, зокрема: програму примирення потерпілих і правопорушників («медіація», «посередництво», «конференції жертв і правопорушників»); сімейні конференції; «кола правосуддя» [11, с. 111].

Медіація в рамках відновного правосуддя активно застосовується в таких країнах як Велика Британія, Канада, Сполучені Штати Америки, Нідерланди, Польща, Німеччина, Франція та деяких інших.

Практика країн Євросоюзу свідчить, що впровадження та здійснення медіації в спрямована на розв'язання численних проблем: реформування кримінальної юстиції; впровадження процедури пробації; гуманізації та демократизації правової системи; спрощення кримінального процесу; доступності правосуддя; підвищення рівня довіри та поваги громадян до суду, правоохоронних органів; забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника; профілактики злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, що вчинили злочин у місцях позбавлення волі; розширення сфери застосування відновних (примирних) процедур тощо [11, с. 113].

Впродовж останнього часу в Україні в науковій спільноті, серед адвокатів, суддів та інших представників юридичної професії активно обговорюється медіація, однак цей правовий інститут так і не отримав свого законодавчого закріплення у спеціальному нормативно-правовому акті. Варто також зазначити, що в Кримінальному процесуальному кодексі України є норми про укладення угод, а саме угоди про визнання винуватості та угоди про примирення, які безумовно можна розглядати як передумови створення інституту медіації в межах кримінального провадження.

Аналіз судової статистики про розгляд матеріалів кримінального провадження судами першої інстанції, дозволяє зробити висновок про активне застосування у практиці проваджень на підставі угод. Так, у 2018 році серед загального обсягу кримінальних проваджень, частка проваджень на підставі угод становила 13

% [4], у 2019 році – 12 % [5], а у 2020 році лише 7 % [6]. Незважаючи на зменшення кількості кримінальних проваджень на підставі угод в 2020 році, статистика все ж підтверджує необхідність та важливість такого правового інституту.

Слід відзначити, що ЄСПЛ (Європейський суд з прав людини) з приводу укладення угод в кримінальному провадженні зазначив, що існування спрощених процедур не суперечить Конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Ніколов проти Болгарії» ЄСПЛ зазначив, що застосування спрощеної процедури на підставі угоди про визнання винуватості та загалом спрощення процедур на підставі Рекомендації № К (87)18, безперечно, має переваги для обвинуваченого та правосуддя, адже скорочує тривалість кримінального провадження, оперативно визнаючи винуватість особи та міру її відповідальності, крім того, спрощує вирішення питань цивільної відповідальності та відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням [3, с. 98].

Ст. 468 КПК України визначає види угод, які можуть бути укладені у кримінальному провадженні:

угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим (далі – угода про примирення) – це добровільна угода між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, в якій узгоджуються умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого за умови вчинення ним дій, спрямованих на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також дій не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого.

угода між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим про визнання винуватості (далі – угода про визнання винуватості). – це добровільна угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, в якій названі сторони узгоджують умови відповідальності підозрюваного або обвинуваченого залежно від його дій після початку кримінального провадження або після вручення письмового повідомлення про підозру щодо співпраці у розслідуванні кримінального правопорушення [7].

Угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді).

Важливим є той факт, що законодавець чітко встановлює перелік кримінально-караних діянь, у провадженні щодо яких може бути укладена угода про примирення. Так, на підставі ч. 2 ст. 469 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI до випадків, які передбачають можливість укладення угоди про примирення належать: провадження щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та провадження у формі приватного обвинувачення [7]. Саме в межах угоди про примирення можливе застосування медіації. В той же час існує ряд дискусійних питань, пов'язаних з її застосуванням.

Першим таким питанням є спосіб закріплення медіації в рамках кримінального провадження. Проаналізувавши досвід зарубіжних країн щодо застосування медіації для вирішення кримінально-правового конфлікту, А. А. Арутюнян відзначає наявність двох моделей:

англо-саксонська модель, у рамках якої медіація є проявом теорії відновної юстиції, розглядається як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту, тому, як правило, не має чіткого законодавчого закріплення (до вказаної групи держав можуть бути віднесені Великобританія, США, Канада, Нова Зеландія та інші країни);

континентальна модель, у рамках якої медіація є процесуальним інститутом і, як правило, закріплена в законодавстві; ця модель медіації втілює собою одну з можливих альтернатив кримінальному переслідуванню (до цієї групи країн відносяться Франція, Німеччина, Португалія, Австрія, Норвегія та інші держави) [1, с. 18].

На наш погляд, інститут медіації в кримінальному провадженні набере свого розвитку лише за умови його законодавчого закріплення в спеціальному законі та при внесенні змін в КПК України. Так, закон про медіацію надасть можливість легалізувати дану процедуру, сприятиме її популяризації та підвищенню рівня соціальної довіри до послуги. Активна законотворча діяльність з метою врегулювання медіації в Україні спостерігалася протягом 2013–2015 років, коли було аж чотири законопроекти про медіацію. З 2019 по 2020 роки було розроблено ще три законопроекти. 15.07.2020 прийнято в першому читанні проект Закону України «Про медіацію» 3504 від 19.05.2020, розроблений Кабінетом Міністрів України. Визначаючи сферу застосування медіації, законодавець пропонує поширити її і щодо кримінальних проваджень під час укладання угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим [10].

Лише після прийняття відповідного закону, можна вносити зміни до кримінально-процесуального законодавства. При цьому потребують з'ясування ряд питань, серед яких: яким буде статус медіатора у кримі-

нальному провадженні (його права та обов'язки, гарантії незалежності і т.д.); який процесуальний порядок проведення медіації; яка процесуальна форма завершення процедури медіації та деякі інші.

Наступним проблемним питанням є визначення особи, яка може бути медіатором та його правового статусу в кримінальному процесі. Так, для укладення угоди про примирення можуть залучатися фахівці із цієї справи, так звані медіатори, основною метою діяльності яких повинно бути надання допомоги сторонам у досягненні домовленості та складанні проекту угоди. Однак положення щодо закріплення процесуального статусу медіатора, чіткого визначення його прав та обов'язків не знайшли свого законодавчого закріплення, що дозволяє на науковому та практичному рівнях висувати різні твердження щодо основної мети діяльності вищезазначених осіб при укладенні угоди про примирення [13].

Так, А. В. Лапкін висловлює думку, що більшість проблем, які виникають при запровадженні інституту медіації на практиці, можуть бути розв'язані за допомогою залучення органів прокуратури до процесів медіації. Здійснюючи посередництво у вирішенні питань про примирення сторін, прокурор не виступає на боці якоїсь із них, оскільки принцип публічності унеможливує його особисту зацікавленість у справі чи залежність від будь-якої зі сторін [8].

О. В. Стратій переконаний, що найбільш ефективно медіаторські функції може здійснювати спеціаліст-психолог. Психолог на професійному рівні може працювати з конфліктами, володіє можливостями ситуативного підходу і має досвід, що ґрунтується, насамперед, на переговорній практиці, використання ідей медіаторства в організації комунікативного процесу між сторонам кримінального провадження та пошуку можливостей укладення угоди між ними [12, с. 136]. О. Яновська, А. Біцай вважають, що адвокати можуть бути присутніми і брати участь у процедурі медіації, якщо сторони заздалегідь досягнуть згоди з цього питання. У виборі в якості медіаторів представників юридичних професій вони вбачають такі переваги, як: володіння навичками «процедурної» гри та здатність передбачати юридичні наслідки укладеної угоди [14, с. 12].

Ми хочемо підтримати авторів законопроекту «Про медіацію» 3504 від 19.05.2020, які відзначають, що медіатором може бути фізична особа, яка має вищу освіту та пройшла базову підготовку у сфері медіації в Україні або за її межами [10]. І. О. Миколенко з цього приводу вдало відмічає, що наявність спеціальних знань у медіатора суттєво відрізняє його від інших учасників кримінального провадження, надає можливість визнавати його повноцінним учасником цього провадження та потребує з боку законодавця чіткого визначення його правового статусу у кримінальному процесі [9].

Також важливим є питання процесуальної форми завершення процедури медіації. Так, в згаданому законопроекті йдеться про угоду про врегулювання конфлікту (спору) за результатами медіації (далі — угода за результатами медіації), яка визначається як угода, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій ними формі з урахуванням вимог законодавства, в якій сторони можуть вийти за межі предмета конфлікту (спору) за умови, що така угода не порушує захищених законом прав чи інтересів третіх осіб [10]. На наш погляд, норми про медіаційну угоду та порядок її врегулювання необхідно внести до Кримінального процесуального кодексу України, шляхом внесення змін в Главу 35 КПК України.

Висновок. Як показує практика, карально-репресивний підхід щодо протидії вчиненню злочинів не є достатньо ефективним, тому необхідно впроваджувати механізми альтернативних процедур врегулювання конфліктів, зокрема, медіацію. В той же час її впровадження потребує подальшого наукового осмислення та дискусії, а також політичної волі законодавця для прийняття відповідного закону та внесення змін до кримінального процесуального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Арутюнян А. А. Медиация в уголовном процессе: автореф. дисс...канд. юрид. наук. Москва, 2012. 24 с.
2. Бородавка А. І. Відновне правосуддя як один із видів безоплатної вторинної правової допомоги. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали IV Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції (м. Полтава, 23-24 жовтня 2019 року) : у 2-х ч. Полтава : Россава, 2019. Ч.1. С. 73–78.
3. Вільгушинський М. Й., Сироткіна М. В. Погоджувальне правосуддя у кримінальній юстиції України: актуальні проблеми впровадження та застосування. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2012. № 6. С. 97–112.
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального провадження за 2018 рік. Сайт Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018
5. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального провадження за 2019 рік. Сайт Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2019

6. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального провадження за 2020 рік. Сайт Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2020
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651- VI. // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88
8. Лапкін А. В. Участь прокурора в кримінальному провадженні на підставі угоди про примирення. URL: http://наука.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Lapkin.pdf.
9. Миколенко І. О. Спеціальні знання медіатора в кримінальному процесі. 4-і економіко-правові студії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Одеса, 13 листоп. 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. URL: <http://dspace.opu.edu.ua:8080/handle/123456789/29723>
10. Проект закону «Про медіацію» 3504 від 19.05.2020. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877
11. Семерак О. С., Семерак І. О. Відновне правосуддя в Україні в контексті нового кримінального процесуального кодексу України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. № 28. Том 3. 2014. С. 110-114.
12. Стратій О. В. Психолого-правові особливості кримінального провадження на підставі угод : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06. Київ, 2015. 236 с.
13. Турман Н. Процесуальний статус та роль медіаторів при укладенні угод в кримінальному провадженні. Підприємництво, господарство та право. 2016. № 4. С. 113-117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_4_22
14. Яновська О., Біцай А. Особливості участі адвоката у процедурі медіації. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Юридичні науки. Вип. 1 (99). 2014. С. 21–23.